

УДК 17. 023.31:364

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА В КОНТЕКСТІ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Буяшенко В.В. (м. Київ)

Анотації

У статті аналізується ситуація щодо визначення сутності та змісту поняття „соціальна допомога” у сучасному науковому дискурсі. На підставі аналізу сучасної філософської та наукової літератури окреслено специфіку взаємодії соціальної допомоги зі структурами повсякденності.

In this article author analyses the definition of sense and content of “social service” notion as a problem of modern scientific discourse. There is showed on the ground of modern philosophic and scientific literature an interrelationship specificity of social service and structures of ordinariness. It is proved the conclusion that just this interrelation determines moral-humanistic intention of social service.

Ключові слова

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ, СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА, ГУМАНІСТИЧНА ІНТЕНЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ, СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, ПРОЦЕС ПЕРЕЖИВАННЯ

Вступ

Трансформація суспільних відносин, які відбуваються в Україні, є складною і суперечливою і вимагає нового цілісного знання про існування індивіда в динамічному соціальному просторі та необхідні засоби соціальної допомоги для оптимізації його можливостей за будь-яких обставин. Для соціально-гуманітарної науки настав час, коли не можна ухилятися від проблем, які ставить життя. Пріоритетними темами її аналізу повинні стати соціальний процес, з його стрімкими і неоднозначними змінами, і людина, не тільки як абстрактний суб'єкт цього процесу, а й як конкретний індивідуум, який *переживає* цей процес на рівні структур повсякденності. Процес *переживання* не є однаковим для кожного індивіда, іноді він вимагає активного втручання з боку суспільства. Однією з форм такого втручання є соціальна допомога.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблеми визначення сутності і розуміння соціальної допомоги, її теоретико-методологічне значення для побудови практичної моделі реалізації, на думку багатьох дослідників (Л.М. Штефан, І.Ф.Прокопенко, В.І. Лозова [12, с.130-134] та ін.), залишаються сьогодні відкритими. У науково-дослідній літературі щодо усвідомлення сутності соціальної допомоги утворилася «понятійна розірваність», яка приводить до того, що її найчастіше ідентифікують з соціальною педагогікою, соціальним забезпеченням, соціальною медициною (В.В. Бочарова [2] та ін.).

Вітчизняна наука ототожнює соціальну допомогу і соціальне забезпечення, включаючи просвітницьку діяльність, освіту, медицину, соціальну політику. Ця обставина обумовлена тим, що якщо на Заході становлення соціальної допомоги мало безперервний характер, власну еволюцію розвитку, то вітчизняній моделі притаманний дискретний характер її розвитку, що детерміновано деякими специфічними факторами. Таким чином, при розгляді зазначеної проблематики у науковій літературі вживаються поняття «соціальна політика», «соціальна робота» та «соціальна допомога». Предметом нашого дослідження є саме соціальна допомога як найширше поняття в зазначеному переліку. Що ж означає термін «соціальна допомога»? Зрозуміло одне: не можна зводити сутність соціальної допомоги тільки до одного з видів підтримки або до частини соціальної системи соціального устрою, або теоретичних досліджень специфіки соціальної допомоги, що здійснюється, та її організації. Ми свідомо уникаємо більш розповсюдженого варіанту розгляду цієї проблеми на рівні держави (І.І.Мигович, В.В.Камаєва, В.Є. Савка та ін.) [6; 3; 7], оскільки вважає, що сама ідея соціальної допомоги первинно виникає не на рівні соціальних інститутів, а на рівні саме повсякденної суспільної взаємодії та взаємовідносин, а вже потім відбувається процес її інституціалізації, віддзеркаленням якого наразі є соціальна політика будь-якої держави.

Мета статті

- проаналізувати ситуацію, щодо визначення сутності та змісту поняття „соціальна допомога” у сучасному науковому дискурсі;
- показати глибинний зв'язок соціальної допомоги з повсякденним життєвим світом людини та домінуючими ціннісними орієнтирами;
- довести, що результативність соціальної допомоги визначається її вкоріненістю у цей світ.

Обговорення проблеми

Соціальна допомога: дискусії та реалії. Спробуємо визначитися з базовим поняттям «соціальна допомога». Сьогодні вказує на те, що однозначності у розумінні цього поняття не існує, воно залишається невизначеним навіть у професійному науковому дискурсі, що призводить до ускладнень як у методологічній, так і у практичній площині. Дискусії з приводу розуміння соціальної допомоги нагадують ситуацію кидання каміння у воду, коли кола розходяться усе ширше і ширше, охоплюючи усе нові контексти чи соціальні, чи законодавчі, чи функціональні, чи етичні і кількість цих кіл з кожним роком розвитку соціальної допомоги стає усе більшою. Загальна картина, яка складається нині на основі дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, засвідчує: проблема постійно перебуває у полі зору науки. Існує багато думок щодо природи, мети, суті, функцій соціальної допомоги. Вище ми вже зазначали, що залежно від мети дослідження науковцями при розгляді проблем соціальної підтримки вживаються різні поняття: «соціальна політика», «соціальний захист»,

«соціальна робота», «соціальні послуги». Окрім того, самі ці поняття залежно від авторства наукових розвідок, набувають різної інтерпретації, що призводить до ускладнення смислової демаркації поміж ними. Так, у зарубіжних джерелах, зокрема в розвідках Ф.Нойман, Ш.Рамон, Г. фон Хаферкамп С.Шардлоу вживаються поняття «державна допомога», «надання соціальних виплат і соціального розподілу», «соціальні послуги», «соціальна робота». Національна асоціація соціальних працівників США у своїх теоретичних розвідках з цієї проблематики більше застосовує поняття «соціальної допомоги» [8, с.8].

У російській науковій школі переважно вживається поняття «соціальна робота». Російські дослідники зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методологічної бази «соціальної роботи» як наукової дисципліни. Цій проблематиці присвятили свої наукові розвідки С. А. Белічева, В. Г. Бочарова, С. І. Григор'єва, Л. Г. Гусякова, Н. С. Данакіна, В. І. Жукова, Г. І. Зайнишева, І. А. Зимня, А.А.Козлова, В.В. Колкова, П.Д. Павленок, А.М. Банова, А.С.Сорвіна, Є.Р.Смірнова, Л. В. Топчій, М.Ф. Фірсова, Є. І. Холостова, Б.Ю.Шапіро, Т. В. Шеляга, Н.Б.Шмільова, Н. П. Щукіна, В. Н. Ярська. У російських розвідках «соціальна робота» розглядається здебільшого як інструмент реалізації державної соціальної політики, «особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування. Головна мета соціальної роботи – турбота про добробут і розкриття можливостей і здібностей особистості, сім'ї, суспільства до нормального соціального функціонування» [9, с.5]. Вони розглядають цю діяльність на трьох рівнях: макро-, мезо- і мікрорівні. На макрорівні «соціальна робота», на думку дослідників, є системою певних заходів з покращення середовища існування людей. На мезорівні «соціальна робота» – вид діяльності з надання допомоги людині, сім'ї і різним групам нужденних. На мікрорівні «соціальна робота» – це діяльність спрямована на задоволення запитів особистості. На цьому рівні «соціальна робота» постає як вид професійної діяльності, спрямована на те, щоб поновити або зберегти соціетальні і психоментальні зв'язки індивіда із соціумом, групою або окремим індивідом.

Вітчизняні дослідники та практики останнім часом також оперують в основному поняттям «соціальна робота», хоча на рівні державних структур влади частіше вживається поняття «соціальне забезпечення», що значно звужує розуміння сутнісного смислу цього явища і вказує на те, що на державному рівні ще не існує його чіткого розуміння. Українські науковці вважають, що соціальна робота виникає там, де є взаємодія людей з їхнім оточенням. Щодо наукових розвідок, то, О. Горпинич, Н. Іванова, В. Коляденко, А. Сіленко та ін. зосереджують увагу на прикладних аспектах соціальної роботи. Окремі дослідники, наприклад,

І.І.Мигович, наполягають на тому, що «...насамперед, потрібне уточнення сутності та змісту соціальної роботи...» [6]. А.І. Андрющенко, О.В. Безпалько, І.Д. Зверєва, А.Й. Капська, Г.М. Коваль, В. В. Полтавець, С.Я. Харченко, зосереджують увагу на проблемах теорії і практики соціальної роботи на визначенні понятійно-категорійного апарату, предмета та об'єкта. Так, вітчизняні вчені В.І. Андрющенко, М.П. Лукашевич та інші, спираючись на теоретичні пошуки О. Холостової, розуміють «соціальну роботу» як професійну діяльність з надання допомоги інвалідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їхньої здатності до соціального функціонування та створення сприятливих умов для досягнення цих цілей [1]. Такі пошуки притаманні кожній сфері діяльності у період її інституціоналізації та динамічного розвитку.

За останнє десятиріччя у зв'язку із становленням соціальної допомоги безпосередньо в Україні, зі збільшенням кількості соціальних агенцій, формуванням ринку надання соціальних послуг усе більше починають говорити про соціальну допомогу як про механізм самоконтролю суспільства над самим собою. І чим раніше суспільство усвідомить необхідність цього механізму, тим ефективніше воно навчиться вирішувати і запобігати соціальним проблемам і соціальній напрузі, які можуть виникати час від часу. Соціальна допомога – це механізм суспільного самоконтролю, формування якого стало результатом раціонального усвідомлення необхідності такої допомоги у суспільстві для його подальшого поступу і який у той самий час не порушує принципів лібертарності, виконує найважливішу для суспільства функцію стабілізації і збереження соціуму, підтримання й гармонізації суспільних відносин, забезпечення умов для постійного його розвитку. Окрім того, це життєво важливий механізм, оскільки надає змогу суспільству досягти відносної рівноваги в своєму існуванні і ним актуалізуються такі важливі питання: як визначити міру необхідної соціальної допомоги, щоб не трансформувати її на споживацтво? Як узгодити міру свободи дій соціальної допомоги зі свободою тих, кому вона надається? Варто зазначити, що ці питання так і залишаються риторичними і не дослідженими достатньою мірою насамперед саме через неоднозначність розуміння соціальної допомоги. І.І.Мигович пропонує шукати відповіді на ці питання в контексті системи соціального забезпечення. Але він зазначає, що цю систему «...можна розглядати у вузькому й широкому сенсі. Ми не є прихильниками першого, що зводиться лише до пенсійного забезпечення, допомоги інвалідам і ще декількох видів соціального захисту. Перевагу віддаємо комплексному розв'язанню соціальних проблем» [5]. Необхідність пошуку відповідей на ці питання з розвитком соціальної допомоги відчувається усе гостріше, але саме суспільство, з огляду на здебільшого задеклароване прагнення до гармонізованості і збалансованості, ще насправді не

готове до такого поступу, що заважає визначити поле дії соціальної допомоги.

У ролі вихідного нами обрано саме поняття «соціальна допомога», яке, на нашу думку, вбирає усі аспекти цього явища: історико-теоретичний, функціональний тощо. Це поняття є інтегративним виразом усвідомленої соціальної дії людства щодо самозбереження і тому повинно відповідати як загальнонауковому принципу системності, так і принципу доповнюваності. Ці принципи дають можливість позбавитися однобічного бачення соціальних процесів, створюють умови для залучення до наукового аналізу усіх шкіл і напрямів наукової думки. Тому визначення соціальної допомоги з самого початку має виходити з компліментарності, яка інтегрує у собі права й обов'язки щодо змістовної сторони соціальної допомоги: припис щодо піклування, конкретизацію змісту самої допомоги і у той самий час повагу до прав інших і захист від замаху на життя та самореалізацію кожного. Ця **компліментарність** поєднує два основних способи розмірковування – про світ та моральний вибір. Один з них – «обов'язок», смисл якого у виконанні зобов'язань щодо людських потреб, які виникають на рівні структур повсякденного буття та прав окремої людини. Інший – «право», основу якого утворюють принцип справедливості, рівності та прав окремої людини.

На підставі аналізу сутнісного розуміння «соціальної допомоги» спробуємо визначити ознаки її принципової відмінності від «соціальної політики» та «соціальної роботи». Поняття «соціальна допомога», на наш думку, зосереджує увагу на глибинній сутності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей та конфліктів не тільки на макро- а й на мікрорівні. Як суспільне явище, соціальна допомога є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує у конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку. Окрім того, соціальна допомога у своєму функціональному аспекті при рішенні певних проблем виходить за межі державності і не визнає кордонів (наприклад, проблеми СНІДу, наркотичної залежності та ін.), що набуває особливого значення у зв'язку з глобалізаційними змінами, оскільки вона виконує найважливішу для людини функцію стабілізації та гармонізації основ її життєдіяльності. Іншими словами, це механізм спрямований на рішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування. Фактично соціальна допомога – це механізм самоконтролю соціального, спрямований на рішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування.

Тоді, як поняття «соціальна політика» розглядають переважно в контексті державної політики певної країни як один з її аспектів, цілеспрямований на діяльність у суспільстві щодо забезпечення належного соціально-культурного та матеріального рівня життя членів цього суспільства та надання допомоги різним враженим категоріям людей. Соціальну політику розглядають як сукупність заходів держави та інших суб'єктів політики, спрямованих на розвиток класів, соціальних груп, соціальних верств (страт), національних та інших етнічних спільнот, мовних, конфесійних груп, що утворюють суспільство, а також на розвиток (соціалізацію) людини. Така політика зорієнтована на захист усіх елементів структури суспільства, а також окремих осіб від деструктивних процесів у суспільстві на певних етапах його розвитку. Об'єктом особливої уваги соціальної політики є соціальне забезпечення (пенсійне забезпечення у старості, у разі інвалідності тощо), зайнятість, системи охорони здоров'я, освіти, житлова політика, а також сімейна та **гендерна політика**. Реалізація соціально значущих цілей і розв'язання соціальних завдань відбувається через соціальну політику, яка є складовою частиною внутрішньої політики держави, реалізується в соціальних програмах та практиці регулювання відносин у суспільстві в інтересах широких соціальних груп населення і, відповідно до цього, може виступати лише одним із **інституціалізованих аспектів** соціальної допомоги. Вона замикається в межах конкретної держави, виходячи з її економічних можливостей та ідеології, якою визначається стратегія її політики як такої. Тобто, соціальна політика завжди замкнута на конкретну державу та її можливості, які, власне кажучи визначатимуть зміст соціальної політики, результати якої можуть бути відчутними як на індивідуальному рівні, так можуть бути і ніякими. Всупереч «соціальної політиці» залежно від міри актуальності та загальності тієї чи іншої соціальної проблеми, «соціальна допомога» не обмежується лише територіальними державними інституціями, з метою запобігання поглиблення та скорішого вирішення соціальної проблеми вона сприяє «руйнації» кордонів та залучає до її вирішення усю світову спільноту.

Соціальна робота залежно від її трактування може виступати як організаційна структура або інструмент реалізації соціальної політики держави і у такому випадку або максимально наближатися до самої соціальної політики, або якщо вона визначається як «вид соціальної діяльності, спрямованої на гармонізацію особистісних і суспільних відносин через надання допомоги окремим індивідам, групам людей і спільнотам, які відчувають труднощі у соціальному функціонуванні, шляхом захисту, підтримки, корекції і реабілітації, а також шляхом зміни або реформування окремих елементів соціальної системи» [8, с.7]. максимально наближатися до соціальної допомоги. У своєму розвитку соціальна робота набуватиме сутнісних ознак технології сприяння формуванню, здійсненню і реабілітації життєвих сил людини. Але, як би там не було, вихідним аспектом для кожного з цих понять є допомога,

тому ми вважаємо, що у взаємовідносинах та взаємодії суспільства, спрямованих на оптимізацію існування індивіда, визначальною є саме соціальна допомога.

Соціальна допомога у горизонті повсякденності. Соціальна допомога, як складний механізм розв'язання актуальних соціальних проблем, здійснювана в межах конкретного суспільства, не є штучною надбудовою, якщо вона претендує на допомогу. Вона намагається відповідати тому життєвому простору, в межах якого здійснює своє буття суб'єкт соціальної допомоги тепер-і-зараз, тим гуманістичним цінностям, що визначають світогляд людини, її готовність до співробітництва та надання допомоги. Цей життєвий простір, який ми називаємо «своїм» і де наше буття неодмінно перетинається з буттям інших людей, з якими ми співіснуємо, яким співчуваємо, тобто з буттям, наявність якого ми мусимо брати до уваги, стаючи у певне відношення до власних життєвих можливостей у процесі самореалізації. Ця принципова відкритість нашого життєвого простору не зникає, не гаситься, не в'язне у міцній тканині інтерсуб'єктивного буття. Людина – істота буттєво укорінена у свій життєвий простір повсякденного існування. «Буття у світі», характерне для людського існування, - це не лише просторове відношення людського тіла до інших речей світу, а й смислове – відношення світу до існуючої у ньому людини. Світ відкривається людині феноменологічно, як такий, що потенційно корисний, цінний і потрібний їй, або ж як такий, що шкодить їй чи викликає у неї відразу. Він завжди виступає як дещо цінне для нас: або важливе, або байдуже, але завжди значуще. Наявності життєвого простору неможливо позбавитися, він набуває нового змісту, нових кольорів в залежності від зміни конкретно-історичних обставин, але він є. В аспекті даності людині цей світ виступає як її життя, «життєвий світ», усередині якого відсутні розрізнення і протиставлення матерії і свідомості, буття й духу, тіла та душі. Це – певна «органічна цілісність» з відношенням взаємодоповненості, де немає нічого зайвого, стороннього. За своєю суттю життя людини не дається їй у готовому вигляді, а є лише можливістю. «Життєвий світ» людини обумовлює специфіку суспільних взаємовідносин і зрештою інтерпретацію самого суспільства. Тому адекватність соціальної допомоги можлива лише за умови врахування специфіки цього життєвого простору. З цього приводу М. Гайдеггер констатував: реально здійснити злет до універсального можна лише за умови, коли існує вкоріненість у рідному ґрунті, у повсякденному бутті, життєвому просторі [11, с. 364-401]. Проблемний, повсякденний світ людей – ось, що знаходиться в фокусі соціальної допомоги. Соціальна практика, за своєю суттю, багатогранна та інтегративна, а тому соціальна допомога повинна поставати як ідеальна модель узагальнених тенденцій підтримки на рівні структур повсякденності. А якщо це так, то кількість соціальних змін, що впливають на соціальні процеси та

самопочуття клієнта, дозволяє вести мову лише про вірогідні, інтепретативні, феноменологічні моделі і результати в діяльності суб'єктів та об'єктів соціальної взаємодії. Враховуючи, що соціальні відносини характеризуються багатозначністю, розмитістю смислів та суб'єктивізмом оціночних суджень. Усе це необхідно усвідомити не зовнішньо, а внутрішньо: не тільки усвідомити, а й відчувати, пережити, вистраждати. Необхідно, щоб істина буттєвості індивіда постала оголеною. Без жодних прикрас, без залишків тієї великої брехні, від якої її необхідно буде відчистити, з урахуванням суб'єктивного бачення людьми своїх проблем і причин їх виникнення. Необхідно, щоб чіткою і очевидно стала неможливість, будь-яких компромісів: боротьба – так боротьба за індивіда, допомога – так допомога індивіду. Здебільшого труднощі усвідомлення сутності соціальної допомоги обумовлені тими ускладненнями, що виникають безпосередньо у практиці її реалізації при зіткненні з реальними проблемами, бо кожний випадок соціальної допомоги є унікальним і неповторним при збереженні спільних рис, оскільки спрямований в остаточному підсумку на індивіда. Суспільство усвідомлює необхідність соціальної допомоги, оскільки вона постійно нагадує йому про його недосконалість, але чи очікує, чи прагне цієї допомоги сам суб'єкт допомоги? Можливо його «життєва позиція» є певною неґацією чи бунтом проти того соціального простору, в межах якого відбувається його реалізація? Чи не буде наше прагнення до соціальної допомоги свавіллям, що руйнує людське Я? Чи не призведе вона до парадоксу, коли сама соціальна допомога перетвориться на деструктивну силу як людини, так і життєвого простору в цілому? Чи не сприяє соціальна допомога формуванню безвідповідальності індивіда за власну життєдіяльність та споживацтво щодо суспільства? Чи не порушує соціальна допомога своїм втручанням прав особистості?

У фокусі стратегії соціальної допомоги є людина, в її цілісності, цілісності її світу, її індивідуальності та універсальності. Взаємодія людей створює особливий світ, унікальну цілісність, у межах якої індивід здатний, з одного боку, відчувати, переживати, бажати, бути нездоланною, мати силу життєвої необхідності, а з другого, – свідомо діяти, співпереживати, відчувати радість, біль. Формування світу людини – складний процес пізнання, закріплення, творчого освоєння світоглядних, ідеологічних, моральних настанов суспільства, процес засвоєння соціальних якостей, знань та навичок, створених суспільством, на підґрунті чого формується своє бачення та оцінка подій. Соціальне явище або процес виникає тоді, коли поведінка навіть одного індивіда потрапляє під вплив іншого або їх спільності незалежно від того, чи присутні фізичний індивід або спільність. Саме у процесі взаємодії з урахуванням очікувань, дотримуючись визнаних норм і правил, індивіди впливають один на одного, сприяють засвоєнню тих чи інших якостей суспільних відносин. Взаємодія індивідів у життєвому просторі не буває однозначною. Життя настільки багате й різноманітне, що теорія не може передбачити поради на всі випадки. Умови й

обставини життєдіяльності людей змінюються. Та й саме населення і конкретна особа весь час знаходяться у русі, їх потреби й інтереси оновлюються, збагачуються. Мінються також можливості їх задоволення, що визначає постійну новизну і специфічність соціальних проблем. Порушення усталених способів взаємодії індивідів у життєвому просторі з необхідністю приводить до суспільної трансформації, а суспільна трансформація – це завжди і скрізь непростий, суперечливий, болючий процес. Злам усталених і формування нових умов, уявлень, цінностей, норм, відносин відбуваються у протидії, конфліктах, боротьбі, яка, природно, супроводжується труднощами, здобутками, деформаціями, помилками, втратами. Ця сукупність факторів суспільного процесу часто стає тягарем для індивіда і унеможливорює його повноцінний розвиток, спричиняючи викривлення, а іноді і маргіналізацію самого суспільства. Усунути таку ситуацію у суспільстві, оптимізувати існування індивіда та організувати його у складному соціально-економічному просторі й покликана соціальна допомога. У сучасному вимірі соціального простору соціальна допомога виступає як відносно самостійна синкретична (міждисциплінарна) система теоретико-практичних знань та навичок, що вбирає напрацювання інших наук, які відбулися набагато раніше за неї, зокрема психології, соціології та ін., вивчає особливості й закономірності поведінки індивіда (або групи) як біосоціальної істоти, що є носієм специфічних потреб, морально-психологічних якостей, особистісних поглядів, переконань, статусно-рольових позицій. Головне – створити людині потрібні для самореалізації умови, кваліфіковано спрямовувати її власні зусилля у цьому складному процесі, допомогти їй знову міцно «стати на ноги», повернутися до гідного життя. Покликання соціальної допомоги – допомогти людині мобілізувати, примножити й реалізувати свої можливості у подоланні життєвих труднощів.

Соціальна допомога як феномен людської цивілізації поєднує у собі загальнолюдські цінності та унікальність особи. Ствердження перших неможливе, якщо кожен індивід не реалізує і не розкриє свого потенціалу, індивідуальної самобутності на основі вільного вибору, досягнутого рівня культури, національної самосвідомості, політичної і духовної свободи. Але індивідна самореалізація повинна узгоджуватися з такими самими прагненнями інших «Я», особливо, якщо через певні перешкоди вони опинилися в скрутному становищі. Варто зазначити, що серед багатьох спільних рис, притаманних різним народам, є здатність до співчуття, співпереживання, готовність відгукнутися на чужу біду, прийти на допомогу. Ці людські якості існують здавна, з часом змінюють форми і способи вираження. І одним з критеріїв цивілізованості суспільства, передумовою його поступального розвитку завжди вважалась гуманність та соціальна справедливість. Гуманізм – одна з онтологічних форм людського

буття та покладання світу. Гуманізм розглядається як людяність, любов до людини, повага до людської гідності, відноситься до буттєвого устрою кінцевого людського існування і є фундаментальним моментом, підґрунтям можливостей людини, з одного боку, та її кінцевості як такої – з іншого. Гуманізм неоднозначний, він містить у собі внутрішні суперечності і як форма життєвої практики, і як система мислення. Проблеми, з якими зустрівся і які не зміг вирішити гуманізм, є одночасно онтологічним підґрунтям не гуманності, свавілля, зла, пригнічення, які були відтворені тоталітарними режимами, відчуження та інших формах. Як форма життєвої практики гуманізм породжує конкретні гуманні та негуманні відносини, добра та зла, свободи та сваволі поміж соціальними, етичними, політичними та іншими суб'єктами. У цій якості гуманізм виявляється в таких орієнтаціях та настановах як людяність, піклування, любов, повага, відповідальність, моральний закон, обов'язок. Цим ідеалом суспільство намагається керуватися від античних часів (Платон, Емпедокл, Аристотель) до наших днів.

Єдиної моделі втілення цих ідеалів немає, але саме у спробі його реалізації викристалізовувалась сутність соціальної допомоги. Так, ще у Вавилоні у 1750 р. до н.е. були розроблені коди справедливості, що закликали людей любити ближніх, турбуватися про бідних. У Середньовіччі часи соціальна допомога стверджувалась через благодійність, релігійний обов'язок людини, як система гуманітарних послуг нужденним. На складному шляху рішення соціальних проблем у західноєвропейській культурі поступово розвивалися різні форми суспільної опіки, які утворили два провідних напрями, що доповнювали один одного. Перший – продовження традицій особистого благодіяння і захисту убогих, старців, сиріт. Другий – посилення організуючого начала, вдосконалення форм і масштабів державної підтримки соціально вразливих верств населення при збереженні і заохоченні благодійницької діяльності церкви. Ідея розгортання державної системи громадської опіки починає набувати чіткого виразу у XIV-XVI ст. в процесі оформлення інституцій громадянського суспільства. На відміну від колишніх регуляторів людської поведінки (репресивного законодавства, заборонної церковної моралі, архаїчних станових традицій) проголошувалися свобода, гідність особи. Поодинокі намагання послабити жорстокість, злочинність, несправедливість та інші соціальні виразки тогочасного суспільства були малоефективними. Ставало очевидним, що лише духовного розкріпачення недостатньо для формування нової людини, їй потрібна допомога, що буде корінитися у самому суспільстві, самій громаді, саме тому у цей час усе активніше починають заявляти про себе інституції громадянського суспільства.

У багатьох країнах виникають державні організації, які цілеспрямовано здійснюють на місцях державну політику в соціальному забезпеченні та підтримки (Ельберфельдська система соціального забезпечення в Німеччині, система земського призріння в Росії та ін.). У Російській імперії, а таким чином і в Україні з другої половини XVII ст. до першої половини XIX ст. було створено державну систему соціальної допомоги, яка підпорядковувалася спеціальним адміністративно-управлінським органам і складалася переважно з благодійних установ закритого типу. Водночас розширилася діяльність філантропічних товариств і приватних благодійників. На відміну від держави, суспільні організації надають допомогу тим категоріям населення, з якими держава не може взаємодіяти з огляду на обставини (наприклад, робота з девіантними групами в Англії, просвітницька діяльність у Росії, робота з емігрантами в Америці). Наприкінці XIX ст. соціальні реформатори і лідери благодійних організацій в Європі та США доходять висновку про те, що людям, які спеціалізуються в наданні допомоги бідним, необхідна певна підготовка. Шлях до неї у 90-і роки XIX ст. прокладає Великобританія. У Лондоні була організована лекційна і практична робота, пов'язана з діяльністю благочинного товариства. Ставиться питання про професійну систему допомоги різним категоріям громадян, а це передбачає спеціальну підготовку фахівців у навчальних закладах. Перший факультет соціальної допомоги було відкрито у Колумбійському університеті у 80-х роках XIX ст., а перший Інститут підготовки соціальних працівників створений 1899 р. в Амстердамі. До початку нашого століття в Європі та Америці вже діяло 14 шкіл цього типу [10, с.11]. Базові принципи соціальної допомоги були закладені американською феміністкою Мері Річмонд на межі XIX - XX ст. Її праці «Дружній візит до бідних: керівництво для робітників благочинних організацій» (1899) та «Соціальні діагнози» (1917) заклали підґрунтя для теоретичного обґрунтування соціальної допомоги. Зародження соціальної допомоги нерозривно пов'язано з ідеями гуманізму, що сформувалися на теренах соціальних взаємовідносин у життєвому просторі людини, особливому просторі мислення та повсякденних реальностях. Соціальна допомога не є варіантом релігійної доброчинності, яка своїм корінням увіходить у Середньовіччя. Доброчинність та соціальну допомогу поєднує лише спільна альтруїстична настанова. За всіма нашими параметрами – цілями, методами і структурі, – вони значно різняться. Важливішою рушійною силою людей, які займалися доброчинністю, було їх почуття морального обов'язку і прагнення робити добро. Ці риси впливали з віри у безсмертя душі. Акцент робився у цьому випадку не на людині, яка творить добро, а внесок її вимірювався розміром та тривалістю допомоги. Сучасна соціальна допомога виходить з того,

щоб людина, якій вона надається, змогла б обходитися без цієї соціальної допомоги. Втілення цієї ідеї в життя вимагає не тільки чітких законів і відповідних матеріальних ресурсів, необхідна також спеціальна система індивідуалізованої допомоги тим людям, які з тих чи інших причин не вписуються у сучасне суспільство, залишаються за бортом.

Подальший розвиток соціальної допомоги обумовлений певними соціально-економічними причинами, пов'язаними з процесами розвитку капіталістичних відносин та їх впливом на соціальну сферу. Зміни у характері суспільного виробництва (підвищення ролі відповідальності людини на виробництві, наявність великих трудових колективів, залучення жінок та дітей у виробництво) акцентували особливу увагу на особі працівника та життєвих умовах. Масова урбанізація, що супроводжувалася міграціями, докорінно змінювала стереотипи життєдіяльності великої кількості людей та загострювала проблеми адаптації людини до умов, які постійно змінюються. Соціальна ситуація, що існувала на виробництві, супроводжувалась загостренням конфліктів (боротьба працівників за свої права) і, як наслідок, зростання революційних настроїв, зростання освіченості, інформованості населення, ускладнення структури життєдіяльності людини.

Висновки

Сучасна соціальна допомога характеризується інтегративними, міждисциплінарними підходами. Її розвиток відбувається в трьох напрямках. По-перше, визначається місце соціальної допомоги у структурі суспільної життєдіяльності. По-друге, йде пошук власного теоретичного обґрунтування. По-третє, виокремлюються конвенційні зв'язки з іншими формами суспільної життєдіяльності. Гуманістичний світогляд, заснований на визнанні невід'ємних прав людини, у тому числі права на гідне, повноцінне і щасливе життя для кожного, незалежно від його національних, расових, релігійних, вікових, статевих, індивідуальних або соціальних особливостей. Тому соціальна допомога є практичною реалізацією гуманістичного світогляду. Поняття гуманізму близьке за своїм змістом і походженням до гуманітарних проблем та інтересів суспільства, що стосуються міжособистісних взаємовідносин, сімейних зв'язків, людських контактів. Це розуміння особливо актуальне для сучасного суспільства, оскільки основу вирішення гуманітарних проблем утворюють гуманістичні принципи.

Джерела

1. Андрющенко А.І. Концепція соціальної роботи: проблеми формування та розвитку/ А.І. Андрющенко // Методологія, теорія та практикум соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць. – Харків, 1999. – С. 123–125

2. Бочарова В.В. О некоторых методологических подходах к пониманию целостного процесса социализации, воспитания и развития личности. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – Москва – Тула, 1993.

3. Камаєва В.В. До питання про діалектичний взаємовплив соціальної політики та соціальної роботи // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2006. – № 58.

4. Мигович, І.І. Теорія і методи соціальної роботи / І.І. Мигович, М.П. Лукашевич. - Навч. посіб. – К., 2002 – 340 с.

5. Мигович І. Соціальна робота – навчальна дисципліна та сфера діяльності // <http://www.viche.info>

6. Мигович І. І. Управління соціальною роботою та її кадрові забезпечення // <http://mailto:tempus-lab@socwd.uzhgorod.ua>

7. Савка В. Є. До питання про систему інструментів соціальної політики в демократичному суспільстві // <http://www.viche.info>

8. Социальная работа : уч. посібник / под ред. В.И. Курбатова - 2-е изд. - Рн/Д.: Феникс, 2003. – 568 с.

9. Социальная работа: теория и практика [Текст]: Учеб. пособ. /Под ред. проф. Е. Холостовой, А. Совина. – М.: Инфра, 2002. – 427 с.

10. Теория и методика социальной работы. – М., 1994. – Ч. 1.

11. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии / Пер. с нем. А.Г.Чернякова – С.-Пб.: Высшая религиозно-философская школа, 2001. – 442 с.

12. Штефан Л. Зміст сучасної професійно-педагогічної підготовки соціальних педагогів в Україні // Педагогіка та психологія: Зб. наук. праць / За ред. акад. І.Ф. Прокопенка, члена-кор. В.І. Лозової. – Харків: ОВС, 2002. – Вип. 23. - 168с.

Стаття надійшла 15.10.09 р.